

UDK: 159.95 : 316.6	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 7-18	ISSN 1451-5407
---------------------	---	----------------

Ljubiša Zlatanović¹
Filozofski fakultet,
Niš

SOCIJALNA KOGNICIJA: OSNOVNE PRETPOSTAVKE, POJMOVI I PITANJA

Apstrakt

Ovaj članak se fokusira na osnovne pretpostavke, pojmove i pitanja u socijalnoj kogniciji kao jednoj od najistaknutijih oblasti istraživanja moderne socijalne psihologije. Najpre se naglašava da socijalna kognicija – način na koji ljudi misle o sebi i socijalnom svetu – označava jedan poseban konceptualni nivo analize, koji je više molekularan nego molaran. Istraživači koji rade u ovoj oblasti koriste mentalne konstrukte na nivou individualnih misli, kategorija i pojmova da bi objasnili kognitivnu aktivnost koja posreduje i prati socijalno ponašanje. U nastavku su izloženi neki ključni pojmovi koje je socijalna kognicija pozajmila iz konceptualnog okvira kognitivne psihologije – kao što su pojmovi sheme, procesovanja informacije i dubine ili tipa procesovanja informacije (odozgo-naniže i odozdo-naviše procesovanje). U završnom odeljku, autor ukazuje na neka specifična pitanja pristupa socijalne kognicije koja još uvek nisu rešena na odgovarajući način

Ključne reči: *socijalna kognicija, procesovanje informacije, shema, kognitivna psihologija, socijalna psihologija*

¹ daki_psiho@yahoo.com

Socijalna kognicija: kako mislimo o sebi i socijalnom svetu

Socijalna kognicija označava mentalni proces kojim ljudi tumače informacije koje do njih dolaze iz socijalne sredine, koristeći se drugim informacijama koje su već uskladištene u njihovom pamćenju.

Glavno teorijsko-istraživačko nastojanje u ovoj novijoj oblasti socijalno – psihološkog istraživanja jeste da se kroz veće razumevanje normalnih kognitivnih procesa osvetli način na koji ljudi misle o sebi i socijalnom svetu, odnosno načina na koji ljudi razumeju druge i sebe same kao učesnike u svetu socijalnih iskustava. Dakle, predmet interesovanja je kognitivna aktivnost koja posreduje i prati socijalno ponašanje. Specifičnije, ovde se ispituje kako ljudi biraju, tumače, pamte i upotrebljavaju socijalnu informaciju prilikom donošenja sudova i odluka (Aronson, Wilson, and Akert, 1999). Tako, pristup socijalne kognicije, ili kognitivni pristup socijalnoj psihologiji, daje analizu načina na koji tzv. "stimulus - informacija" biva kodovana, organizovana i transformisana u pamćenju a onda i raspoređena (distribuirana) u socijalnom svetu osobe (Fiske and Taylor, 1991).

Socijalna kognicija nije ni pojedinačna teorija ni uska oblast empirijskog istraživanja. Ona više označava jedan poseban konceptualni nivo analize – više molekularan nego molaran – koji se koristi za objašnjenje povezanosti ljudske misli i socijalnog ponašanja. Naglašavanjem potrebe da se ispituju kognitivne strukture i procesi, socijalna kognicija je postala predmet teorijsko – istraživačkih razvoja iz nekih od najplodnijih i najpopularnijih oblasti socijalne psihologije – kao što su promena stava, istraživanje atribucije i stvaranje stereotipa.

Uprkos pojmovnim osobenostima, razne kognitivne teorije u socijalnoj psihologiji dele glavni fokus razmatranja na tome kako mentalno strukturiramo i procesujemo informaciju koja dolazi iz socijalne sredine. Važno svojstvo ovih teorija predstavlja shvatanje da se socijalno ponašanje ne može odgovarajuće razumeti ako se ne dobije pouzdana informacija o tim mentalnim procesima. Drugim rečima, njima je zajedničko uverenje da je za objašnjenje i predviđanje socijalnog ponašanja potrebno razumeti kognitivne procese koji posreduju između datog socijalnog stimulusa i odgovora. A to podrazumeva da im je zajednički i cilj istraživanja: da se

objasni način na koji se socijalna informacija koduje (šifrira ili osmišljava), skladišti i "izvlači" iz pamćenja, kako je socijalno znanje strukturisano i simbolički reprezentovano, i koji su procesi uključeni kada pojedinci donose svoje sudove i odluke. Znači, sa stanovišta socijalne kognicije, informacija o objektivnoj, spoljašnjoj sredini nije dovoljna (Markus, 1977, 1980).

Iz istorije psihološke nauke je poznato da psiholozi nisu uvek bili zainteresovani za razmatranje unutrašnjih psihičkih procesa, odnosno za utvrđivanje skrivene veze između spoljašnjih stimulusa i bihevioralnih odgovora pojedinca. Tako, mnogi bihevioristi, a u prvom redu Skinner, čvrsto su se držali uverenja da se ponašanje može naučno bolje objasniti tzv. kontingencijama potkrepljenja – dakle, delovanjem nagrade i kazne – nego posredujućim kognitivnim procesima. Nasuprot njima, geštalt psiholozi (npr. Verthajmer, Keler, Kofka), zainteresovani primarno za ulogu organizovanih celina (Gestalten) u opažanju i drugim psihičkim procesima, uvek su naglašavali da stimulus sam po sebi ne utiče na naše ponašanje. Ono je uvek pod uticajem našeg sopstveog viđenja stimulusa – to jest, moderno psihološki rečeno, načina na koji mentalno konstruišemo i reprezentujemo spoljašnju realnost (Zlatanović, 2006).

Na sreću, ovo shvatanje geštalt psihologa imalo je odjeka u radu socijalnih psihologa. Oni su razumeli da upravo kognitivna veza između stimulusa i odgovora čini da socijalno ponašanje ljudi bude mnogo više zavisno od konteksta u kojem se odvija, nego što je to slučaj sa uglavnom rutinizovanim biološkim ponašanjem. Jasno je da isključivanje ove unutrašnje veze iz socijalno-psihološkog istraživanja dovodi do prilično pojednostavljene i osiromašene slike o ljudskom ponašanju u složenom socijalnom svetu. Henri Tajfel, jedan od najistaknutijih evropskih socijalnih psihologa, u vezi s tim tačno primećuje: "Najveće adaptivno preimućstvo čoveka jeste njegov kapacitet da modifikuje svoje ponašanje kao funkciju načina na koji on opaža i razume situaciju" (navedeno prema: Hewstone and Stroebe, 2002).

Ukoliko se prihvati ovakvo gledište prožeto kognitivističkim naglaskom – da socijalno ponašanje nije neposredno determinisano spoljašnjom situacijom, "stimulus - situacijom", nego da je uvek i svuda posredovano unutrašnjom mentalnom reprezentacijom date situacije – onda se neizbežno nameće zahtev za razumevanjem načina na koji pojedinci

konstruišu svoju subjektivnu realnost, kako bismo razumeli socijalno ponašanje i njegove posredujuće faktore. Istraživanje socijalne kognicije usmereno je upravo na to pitanje – na proučavanje socijalnog znanja i kognitivnih procesa koji su uključeni kada pojedinci konstruišu svoju subjektivnu realnost u socijalnom kontekstu (Zlatanović, 2006).

Sve to onda upućuje na zaključak da je bitno svojstvo socijalne kognicije da je, po svojoj orijentaciji, eksplicitno mentalistička. Jer, ona je prvenstveno usredsređena na prirodu kognitivne aktivnosti i na njenu ulogu u determinisanju procesa ljudskog zaključivanja, donošenja sudova i odluka, kao i vršenja izbora. Teoretičari i istraživači koji rade u okviru ove orijentacije koriste "mentalističke" konstrukte na nivou individualnih misli, kategorija i pojmova. Ti konstrukti su dovoljno apstraktni da mogu da obuhvate širok raspon oblasti sadržaja – kao što su misli o drugim ljudima, crte ličnosti, situacije, interpersonalni odnosi, umetnička dela itd.

Mada su mentalistički orijentisani, mnogi istraživači u ovoj oblasti se ne ograničavaju na proučavanje jedino "svesne" misli. A i sâmi mentalistički konstrukti su obično tako definisani da ostavljaju otvorenim pitanje svesnosti (Corsini, 1987). Prema nekim ocenama (npr. Hewstone and Stroebe, 2002), fokusiranjem pažnje na kognitivne strukture i procese, istraživači socijalne kognicije nisu ograničili kogniciju na "hladnu racionalnost". Štaviše, zastupnici ovog pristupa su pokazali veće interesovanje za afekt i emociju, kao i za čovekovo iracionalno ponašanje, nego za čisto intelektualne procese mišljenja, pamćenja i donošenja sudova.

Koje ideje je socijalna kognicija pozajmila iz kognitivne psihologije?

Usredsredivši se na reprezentaciju informacije i na mentalne procese, istraživači koji nastoje da razumeju socijalno ponašanje iz perspektive socijalne kognicije pozajmili su i na svom istraživačkom "materijalu" dalje razvili mnoge pojmove i pretpostavke iz savremene kognitivne psihologije. Kao dodatak osnovnoj postavci kognitivnih i socijalno-kognitivnih psihologa da svi ljudi nastoje da razumeju svet što tačnije, u nastavku će biti sažeto izložene tri takve bitne pretpostavke.

Najpre, bitna pretpostavka je da su socijalni sudovi samo delimično determinisani stimulusima date situacije. Jer, sudovi koje donosimo u našem socijalnom svetu takođe značajno zavise od prethodnog znanja koje imamo i sa kojim prilazimo određenoj situaciji. Posledica toga je da naše ponašanje može da proishodi velikim brojem različitih oblika reagovanja. A to zavisi od toga koje prethodno znanje primenjujemo u svom tumačenju postojeće socijalne situacije.

Druga važna pretpostavka glasi da je naše mišljenje pod snažnim uticajem ograničenja kapaciteta za obradu, odnosno procesovanje informacije. Naime, u mnogim situacijama ljudi nemaju dovoljno vremena i sposobnosti ili umešnosti da uzmu u razmatanje sve relevantne informacije. Uz to, čak i kada takve sposobnosti za procesovanje postoje, oni često nisu dovoljno motivisani da se kognitivno dublje bave datom socijalnom situacijom – da o njoj iscrpnije, sa više pojedinosti, razmišljaju i finije zaključuju.

U vezi sa prethodnim je pretpostavka da je dubina procesovanja informacije tesno povezana sa uticajem prethodnog znanja na kognitivne procese. Uopšteno govoreći: što su postojeći kapacitet i motivacija za procesovanje manji, utoliko je snažniji uticaj prethodnog znanja na novu informaciju. Ova vrsta ili način procesovanja informacije označava se terminom "odozgo–naniže procesovanje" (eng. "top–down processing"). Obrnuto, što su ti resursi za procesovanje veći, utoliko je veća verovatnoća da će nova informacija promeniti postojeće znanje koje pojedinci imaju. Ovaj suprotni tip informacionog procesovanja naziva se "odozdo–naviše procesovanje" (eng. "bottom–up processing"). Smatra se da je to razlog što količina i dubina procesovanja informacije mogu snažno da utiču na donošenje sudova u socijalnoj interakciji i interpersonalnim odnosima. Zbog toga se u ovoj oblasti socijalno-psihološkog istraživanja naglašava da koncept dubine procesovanja informacije igra ključnu ulogu u teoretisanju o socijalnoj kogniciji (Hewstone and Stroebe, 2002).

Radi dodatnog pojašnjenja dva različita tipa procesovanja informacije – "odozgo–naniže" i "odozdo–naviše" procesovanje – treba reći da je većina socijalnog znanja hijerarhijski organizovana, od apstraktnog do konkretnog ili specifičnog. Jer, pojedinci pristupaju socijalnom svetu sa velikim brojem saznavnih kategorija, zasnovanih na njihovom prethodnom učenju ili znanju. U njihovoj hijerarhijskoj organizaciji znanja uže

kategorije su podvedene pod šire kategorije, koje su takođe podvedene pod još šire kategorije, i tako dalje. Pri tome, apstraktno znanje dopušta veću raznovrsnost izvođenja zaključaka, nego što je to slučaj sa specifičnim socijalnim znanjem.

Procesovanje tipa "odozgo-naniže", ili procesovanje koje se rukovodi konceptima i procesima višeg nivoa, odvija se posredstvom apstraktnih, nadređenih struktura znanja u ljudskom pamćenju (kao što su sheme, koncepti, pamćenje i očekivanja), koje utiču na opažanje i tumačenje novih stimulusa ili informacija (tzv. "stimulus-informacija"). Tako, na primer, teorije o kognitivnoj shemi naglašavaju da ljudi koduju informaciju u svom pamćenju i koriste je da bi razumeli i zapamtili nove primere sheme. Specifično, sheme upravljaju našim prepoznavanjem i razumevanjem novih primera tako što pružaju očekivanja onoga što bi trebalo da se dogodi. Otuda, kao što istraživači kognicije primećuju, sheme koriste odozgo-naniže procesovanje kao princip kognitivnih procesa. Štaviše, takve saznajne sheme omogućuju nam da predvidimo šta će se dogoditi u nekoj novoj situaciji. U većini situacija, ta predviđanja biće tačna. Jer, uopšteno govoreći, sheme su heurističko sredstvo koje je uglavnom tačno (Norman, 1982).

Suprotni tip ili vrsta kognitivnog procesovanja, "odozdo-naviše" procesovanje, ili procesovanje koje se rukovodi podacima, naglašava značaj informacije koja potiče od stimulusa. Dakle, ova vrsta procesovanja rukovodi se prijemom (ulaskom; eng. input) novog stimulusa (informacije), a ne apstraktnim strukturama znanja u pamćenju. Kroz ta dva važna tipa procesovanja odvijaju se kognitivne operacije – kao što su organizacija opažanja, upoređivanje sa jedinicama znanja koje su uskladištene u pamćenju, itd. – operacije kojima se na komplementaran način čulni materijal preoblikuje u jedinice (ajteme) znanja. Uprkos razlikama, oba procesa deluju istovremeno, čineći da naši kognitivni procesi budu brzi i tačni (Matlin, 1998).

Izloženim pretpostavkama treba takođe dodati ideju da se kognitivni procesi mogu razlikovati u pogledu njihove automatičnosti i kontrolisanosti. Ukratko, reč je o pretpostavci da se neki kognitivni procesi mogu lakše kontrolisati, kao i to da neke informacije mogu doći u svest manje-više automatski – dakle, spontano ili bez voljne kontrole.

Šta je socijalno u socijalnoj kogniciji ?

Slično teoriji socijalnog učenja, za socijalnu kogniciju se može reći da je oblast koja je na pola puta između teorija o ponašanju, odnosno tradicionalnih teorija učenja, i savremenih kognitivnih pristupa u psihologiji. Jer, naglasak na kognitivnim procesima je samo jedna strana te oblasti. Druga, jednako važna, naglašava socijalnu prirodu procesovanja informacije. Konačno, reč je o procesovanju socijalne informacije: proučavanje socijalne kognicije pomaže nam da razumemo kako se procesuje informacija u socijalnim situacijama (Markus and Wurf, 1987).

Naravno, prirodno se nameće pitanje razlikovanja socijalne kognicije od kognicije o neživim objektima. Pre svega, očito je da je istraživanje socijalne kognicije specifično zbog socijalne prirode stimulusa i njegovog odnosa prema samoj osobi koja vrši opažanje. Tako, na primer, nasuprot rasuđivanju o objektima, rasuđivanja o drugim ljudima su obično mnogo složenija. Uz to, drugi ljudi kao "objekti" rasuđivanja i socijalnog opažanja skloni su promeni tokom vremena – posebno kada postoji svest o tome da su predmet posmatranja i zaključivanja. Povrh toga, u socijalnoj kogniciji obično postoji snažnija povezanost sa samstvom posmatrača, što takođe značajno uvećava složenost ovih procesa (Fiske and Taylor, 1991).

Čini se nesumnjivim zaključak brojnih istraživača u ovoj oblasti da je socijalna kognicija istinski socijalni proces, koji implicira važnost socijalne komponente ljudske inteligencije (Hewstone and Stroebe, 2002). Potrebno je takođe naglasiti da se, osim spomenutih različitih nivoa apstrakcije, kategorije socijalnog znanja mogu odnositi i na različite sadržaje. Na primer, stereotipi se odnose na attribute koji se pripisuju nekoj socijalnoj grupi. Kategorije socijalnog znanja se isto tako mogu odnositi na reprezentaciju o samstvu pojedinca. Razumevanje samstva kao skupa shema koje pojedinac ima o sebi i koje koristi za prepoznavanje i tumačenje relevantnih stimulusa u socijalnoj sredini predstavlja istaknutu kognitivno-socijalnu konceptualizaciju samstva izvorno razvijenu u radovima Markusove i njenih saradnika (npr., Markus, 1977, 1980; Markus and Wurf, 1987), i proveravanu od strane drugih istraživača (npr., Lewicki, 1984). Kategorije socijalnog znanja mogu se takođe odnositi i na reprezentaciju o socijalnim ulogama ili o sledu socijalnih događaja.

Socijalna kognicija i gledište procesovanja informacije

U oblasti socijalne kognicije, središnje mesto pripada upravo modernom gledištu procesovanja informacije. To je razumljivo s obzirom na to da pristup socijalne kognicije shvata ljudski um kao jedan sistem za procesovanje informacije. Sažeto govoreći, informacija dolazi iz spoljašnjeg sveta (sveta stimulusa) i biva procesovana u kognitivnom sistemu osobe, da bi zatim bila "izvučena" za svrhe njenog svakodnevnog socijalnog ponašanja. Ovo gledište uključuje nekoliko pitanja ili tema (Corsini, 1987).

Najpre, jedan stadijum procesovanja informacije bavi se problemima kodovanja i organizacije. Pažnja je ovde usmerena na početno tumačenje informacije i na njenu povezanost sa već postojećim saznavnim strukturama. Glavno pitanje koje ovde zaokuplja istraživače tiče se razumevanja zbog čega se mentalne reprezentacije stimulusa razlikuju od početnog skupa stimulusa.

Druga tematska oblast informacionog procesovanja bavi se problemom kognitivnog iskladištenja (tj., iskladištenja informacije; eng. retrieval). Pitanje koje se ovde razmatra glasi: Šta determiniše tok misli i kako prilazimo prethodnoj informaciji i zaključcima kada smo u socijalnoj situaciji? Postoji takođe problem implicitnog iskladištenja, koje se dešava u slučaju više ili manje spontanih socijalnih reakcija. S tim u vezi, smatra se da se traganje za prethodno dobijenom informacijom može olakšati kada već postoji shema koja je bitna za određeno ponašanje.

Treća kategorija pitanja se odnosi na integraciju informacije. Reč je o tome da ljudi često nailaze na situacije za koje nemaju odgovarajuće kognitivne sheme. Posebno kada anticipiraju da će se naći u takvim situacijama u budućnosti, u njihovom je interesu da razviju novu shemu kako bi se lakše i uspešnije bavili varijacijama koje u toj okolnosti postoje.

Konačno, razmatra se i tema koja se odnosi na izbor odgovora. Ovde su uključena sledeća pitanja: Kako ljudi sagledavaju alternative za svoje odgovore (reakcije), kako biraju jednu od alternativa, i na koji način je primenjuju u svom svakodnevnom ponašanju? Pri tome se naglašava

važnost konteksta komunikacije i znanja koje pojedinac ima o gledištu drugih ljudi (tj., publike, auditorijuma).

Neka nerešena pitanja u ovoj oblasti

Istraživači socijalne kognicije uglavnom su izbegavali ili, najblaže rečeno, previđali razmatranje pitanja koja se tiču načina na koji su kognitivni sistemi snabdeveni energijom. S tim u vezi je i interesovanje za ulogu ljudskih kognitivnih sistema u regulisanju motivacionih sila. Jasno je da su mnoge kognitivne sheme koje ljudi imaju, više ili manje, u neposrednoj vezi sa njihovim afektima ("afektivnim sistemima").

Drugo pitanje se tiče činjenice da su socijalne sredine uvek prilično složene; količina i raznovrsnost informacija koje su sadržane u našim interpersonalnim odnosima i našem socijalnom životu uopšte su bez sumnje ogromni. Jer, kao neizbežno socijalna bića, mi smo praktično stalno suočeni sa manjom ili većom kognitivnom kompleksnošću socijalnog sveta čiji smo deo. To, onda, nameće pitanja kao što su: Kako osoba dolazi do posebnog oblika ili načina organizacije socijalne informacije? Da li taj oblik organizacije fluktuiru od jedne do druge tačke u konverzaciji, i da li je moguće kodovati i/ili uskladištiti informaciju na dva ili više načina istovremeno?

To su neka od pitanja za koja se u literaturi u ovoj oblasti istraživanja ističe da postaju istaknuta kada se usvoji nivo analize karakterističan za gledište socijalne kognicije. Prema nekim zapažanjima (npr., Corsini, 1987), ta specifična pitanja socijalne kognicije nisu potpuno i na odgovarajući način razrešena. Ona još uvek čekaju svoje valjane odgovore.

Literatura

1. Abelson, R.P. (1981). Psychological status of the script concept. *American Psychologist*, 36, 715-729.
2. Aronson, E., Wilson, T.D., and Akert, R.M. (1999). *Social psychology*. New York: Longman.

3. Cantor, N., and Kihlstrom, J.F. (1987). *Personality and social intelligence*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Corsini, R.J. (Ed.) (1987). *Concise encyclopedia of psychology*. New York: Wiley.
5. Fiske, S.T., and Taylor, S.E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill.
6. Hewstone, M., and Stroebe, W. (Eds.) (2002). *Introduction to social psychology: An European perspective* (3rd ed). Oxford: Blackwell Publishers.
7. Kaprara, Đ.V., i Červone, D. (2003). *Ličnost: determinante, dinamika i potencijali*. Beograd: Dereta.
8. Lewicki, P. (1984). Self-schema and social information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 463-474.
9. Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
10. Markus, H. (1980). The self in thought and memory. U: D.M. Wegner and R.R. Vallacher (Eds.), *The self in social psychology*. New York: Oxford University Press.
11. Markus, H., and Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299-337.
12. Matlin, M.W. (1998). *Cognition*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
13. Norman, D.A. (1982). *Learning and memory*. San Francisco: Freeman.
14. Zlatanović, Lj. (2006). *Savremene socijalno-psihološke tendencije u teoriji i istraživanju samstva*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Nišu.

Ljubiša Zlatanović

**SOCIAL COGNITION: BASIC ASSUMPTIONS,
CONCEPTS AND ISSUES**

Abstract

This article focuses on basic assumptions, concepts, and issues in social cognition as one of the most prominent research fields in modern

social psychology. At first, it is emphasized that social cognition – the way in which people think about themselves and the social world – refers to a particular conceptual level of analysis, which is molecular rather than molar. Researchers working within this field use mental constructs at the level of individual activity that mediates and accompanies social behaviour. Further, some key concepts that social cognition borrowed from the conceptual framework of cognitive psychology are presented – such as the concepts of schema, information-processing, and depth or type information-processing (top-down and bottom-up processing). In the final section, the author points out some specific issues in the social cognition approach that are not yet resolved in a proper way.

Keywords: *social cognition, information-processing, schema, cognitive psychology, social psychology*

